

**Jarosław Krasnodębski**

Biuro Poszukiwań i Identyfikacji  
Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie  
ORCID: 0000-0003-1207-531X

## **Pomnik ku czci bohaterów walk o wolność narodu 1830–1920 w Tłumaczu (1931 rok)**

### **Słowa kluczowe**

Tłumacz, pomnik, Józef Malach, Marian Antoniak, Rudolf Świątkowski, Marian Szankowski, Powstanie Listopadowe

### **Streszczenie**

Artykuł dotyczy pomnika ku czci bohaterów walk o wolność narodu 1830–1920, wzniesionego w 1931 roku w Tłumaczu. Stanowi próbę odtworzenia po raz pierwszy, na podstawie prasy i dostępnych opracowań, historii powstania pomnika i działań podejmowanych w tym zakresie przez Komitet Obchodu Stuletniej Rocznicy Powstania Listopadowego. Dokonano również analizy jego znaczenia w przestrzeni publicznej.

Pomnik został wzniesiony w Tłumaczu na placu Mickiewicza. Jego powstanie to efekt inicjatywy burmistrza miasta Mariana Szankowskiego, celem było uczczenie 100. rocznicy Powstania Listopadowego<sup>1</sup>. Chcąc zrealizować plany, we wrześniu 1930 roku starosta powiatu tłumackiego Rudolf Świątkowski zwołał „zebranie obywatelskie”, które wyłoniło Powiatowy Komitet Obchodu Stulet-

---

<sup>1</sup> *Kresowe miasto Tłumacz w Święto niepodległości*, „Orędownik” 1931, nr 44.

niej Roczniczy Powstania Listopadowego w Tłumaczu<sup>2</sup>. Przewodniczącym komitetu został Świątkowski, zastępcą przewodniczącego M. Szankowski, sekretarzem Leon Seidler, skarbnikiem Edmund Deyczakowski – dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności. Członkami komitetu byli przedstawiciele miejscowej inteligencji: Jan Czechowicz – notariusz, Michał Dębiec – nauczyciel, Józef Gabański, Maksymilian Halpern, Józef Hrabkowicz – nauczyciel gimnazjalny, ks. Henryk Kaczorowski, Tadeusz Kaudelka, Władysław Kłodnicki – naczelnik Sądu Grodzkiego, Karol Kraus, Celestyn Lachowski – nauczyciel, Stefania Maliszowa – członkini Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Stanisław Mendrala – dyrektor gimnazjum, Marcei Molisak – dyrektor szkoły powszechnej, Kasper Mołczanowski – inspektor szkolny, Antoni Moszoro – naczelnik Poczty Polskiej, Karol Mytnik – student prawa na Uniwersytecie Jana Kazimierza i uczestnik kursu dla nauczycieli, Władysław Ossowski, Józef Pielarz, Aleksander Reszczyński – nadkomisarz Policji Państwowej, Pinkas Riesel, Leon Schwefelgeist – kupiec żydowski, kpt. Józef Skowroński, ks. Edward Tabaczkowski – proboszcz parafii kościoła św. Anny, Fabian Urman – żydowski nauczyciel w gimnazjum, Feliks Wiśniewski, Roman Wróbel i Michał Wroński – nauczyciel<sup>3</sup>.

Komitet był pewny, że pomnik stanie jeszcze w 1930 roku. „Tegoroczny obchód powstania listopadowego musi utrwalić w pamięci przyszłych pokoleń ten czyn chluby i chwały oraz dumy narodowej – pomnikiem trwałym, zbudowanym z kamienia – który winien stanąć wysiłkiem całego społeczeństwa ziemi tłumackiej” – pisano w odezwie do mieszkańców, z prośbą o składanie datków na budowę. Koszt wzniesienia pomnika miał wynieść 5 tysięcy zł<sup>4</sup>.

Prace wydłużyły się o rok, co najprawdopodobniej było związane z brakiem pieniędzy na wykonanie wszystkich prac. Według stanu na 20 października 1931 roku komitetowi udało się zebrać 3 656,20 zł, w tym między innymi 109 zł przekazał Urząd Starostwa, Komu-

---

<sup>2</sup> *Kronika*, „Orędownik” 1930, nr 11.

<sup>3</sup> „Orędownik” 1930, nr 12; M. Hudymowa, *Pionierzy Ziemi Koszalińskiej i ich wspomnienia*, red. Z. Banasiak, M. Hudymowa, J. Stolec, Stowarzyszenie Przyjaciół Koszalina, Klub Pioniera Miasta Koszalina, Koszalińska Biblioteka Publiczna, Koszalin 2010, s. 29–30. Informacje o niektórych osobach wymienionych w komitecie można znaleźć w monografii: D. Nespiaak, E. Niewolska, *Rzeczpospolita Tłumacka. Od ruskiej osady do zagłady polskiego miasteczka Tłumacz*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2023.

<sup>4</sup> *Kronika*, „Orędownik” 1930, nr 11.

nalna Kasa Oszczędności – 200 zł, nauczyciele szkoły powszechnej – 50 zł, a 293, 23 zł otrzymano jako dochód z zabawy karnawałowej. W zbiórkę włączyli się również mieszkańcy powiatu tłumackiego, na przykład 30 zł przekazał Urząd Miasta w Otyunii, zaś zarząd szkoły w Roszniowie 20 zł. Wszyscy, którzy złożyli datki do 5 listopada, mieli zostać umieszczeni w akcie budowy pomnika<sup>5</sup>.

Do pracy nad pomnikiem zostali zaangażowani artyści ze Stanisławowa. Projekt sporządził Józef Malach – nauczyciel Państwowej Szkoły Przemysłu Drzewnego, zaś wykonanie powierzono zakładowi rzeźbiarsko-artystycznemu Mariana Antoniaka<sup>6</sup>. Pomnik miał formę obelisku zwieńczonego urną. Prowadziły do niego sześciostopniowe schody. Na jego frontonie widniał orzeł, a pod nim wyryto napis:

W HOŁDZIE  
BOJOWNIKOM  
ZA  
WOLNOŚĆ  
ROKU  
1830–1863  
1914–1920  
ZIEMIA TŁUMACKA  
1931

Odsłonięcie pomnika nastąpiło w dniu obchodów 13. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości, 11 listopada 1931 roku. W przededniu święta zorganizowano wieczorny przemarsz ulicami miasta. Następnie w gmachu „Sokoła” odbyła się przygotowana przez uczniów i ich nauczycieli akademii słowno-muzyczna, która rozpoczęła się odśpiewaniem hymnu narodowego. Na jej zakończenie wykonano pieśń legionową *My, Pierwsza Brygada*.

Święto Niepodległości przebiegało w podniosłej atmosferze. Miasto zostało przystrojone flagami i nalepkami oraz udekorowane zie-

---

<sup>5</sup> Wykaz datków złożonych na budowę pomnika (w setną rocznicę powstania listopadowego), „Orędownik” 1931, nr 41.

<sup>6</sup> G., *Pomnik ku czci bohaterów walk o wolność*, „Kurjer Stanisławowski” 1931, nr 637; J. Krasnodębski, *Nie tylko Mickiewicz... Wybrane pomniki i tablice pamiątkowe Stanisławowa*, Fundacja Wolność i Demokracja, Warszawa 2021, s. 82–92.

lenią. Obchody, jak podała prasa, rozpoczęły nabożeństwa w kościołach rzymskokatolickim i greckokatolickim, a także w synagodze. Następnie uformował się wielki pochód, który udał się pod pomnik. Otwierała go orkiestra gimnazjalna, za nią szedł hufiec szkolny, następnie członkowie miejscowego oddziału Związku Strzeleckiego, funkcjonariusze Policji Państwowej, przedstawiciele władz i urzędów z Tłumacza, w tym starosta Świątkowski, delegaci wojskowi: lokalny przedstawiciel Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego major Władysław Czapla oraz kapitan Kazimierz Galicz z 48. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych. W pochodzie wzięły udział również miejscowe towarzystwa z burmistrzem Szankowskim na czele i przedstawiciele powiatowych organizacji. Na końcu pochodu szli uczniowie i uczennice z Tłumacza. Wśród przybyłych gości był obecny także Włodzimierz Dąbrowski – zastępca burmistrza Stanisławowa<sup>7</sup>. Pomnik został odsłonięty przez starostę Świątkowskiego. Przewodniczący komitetu wygłosił gorące przemówienie, w którym zwrócił uwagę na symboliczne znaczenie krwi przelanej za wolność ojczyzny i potrzebę dochowania wolności w zgodzie przez żyjące pokolenia. Następnie wzniósł okrzyk na cześć prezydenta Ignacego Mościckiego i marszałka Józefa Piłsudskiego. Burmistrz Szankowski, w imieniu miasta, przejął opiekę nad pomnikiem. Na koniec W. Kłodnicki z komitetu odczytał akt budowy pomnika i listę darczyńców. Orkiestra dała sygnał do odśpiewania hymnu i rozpoczęła się defilada przed najważniejszymi osobami przybyłymi na uroczystości. Po południu, w budynku „Sokoła”, odbył się obiad dla członków Związku Strzeleckiego i skromne przyjęcie dla części uczestników. Wydarzenie zwieńczyła skierowana do młodzieży Akademia Listopadowa<sup>8</sup>.

Odsłonięty pomnik nazywany był przez mieszkańców pomnikiem Niepodległości. Stanowił ważny punkt obchodów uroczystości państwowych i rocznic narodowych w Tłumaczu, między innymi dla uczczenia rocznic uchwalenia Konstytucji 3 Maja i odzyskania przez Polskę niepodległości. Jeszcze w 1931 roku przed pomnikiem odbyły się uroczystości patriotyczne ku czci powstańców listopadowych<sup>9</sup>.

---

<sup>7</sup> G., *Pomnik ku czci bohaterów...*, op. cit.

<sup>8</sup> *Kresowe miasto Tłumacz w Święto niepodległości*, „Orędownik” 1931, nr 44.

<sup>9</sup> *Kronika*, „Orędownik” 1931, nr 47; *Z miasta*, „Orędownik” 1932, nr 19; *Kronika*, „Orędownik” 1932, nr 48; M. Nikosiewicz, *Kronika – Calendarium miasta i powiatu tłumackiego (c.d.)*, „Zeszyty Tłumackie” 1998, nr 4, s. 5.

Pomnik się nie zachował. Niedługo po agresji Armii Czerwonej na Kresy Wschodnie, orzeł znajdujący się na pomniku został zniszczony przez polskiego funkcjonariusza sowieckiej milicji<sup>10</sup>. Pozostałe elementy, wraz z cokołem pomnika, zostały wyburzone w okresie drugiej wojny światowej lub tuż po niej.



Rudolf Seweryn Świątkowski (1889–1954) – żołnierz Legionów Polskich, członek Polskiej Organizacji Wojskowej, nauczyciel, starosta powiatu lubomelskiego (1928–1929), tłumackiego (1929–1935) i leszczyńskiego (1935–1939)<sup>11</sup>, przewodniczący Powiatowego Komitetu Obchodu Stuletniej Rocznicy Powstania Listopadowego w Tłumaczu. Zdjęcie z okresu pełnienia przez niego funkcji starosty w tym mieście. W klapie marynarki widać odznakę pamiątkową 1. Brygady Legionów „Za wierną służbę” i Krzyż Niepodległości.

Źródło: Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

<sup>10</sup> D. Nespiak, E. Niewolska, op. cit., s. 149.

<sup>11</sup> Zob. J. Mierzwa, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 1, LTW, Łomianki 2018, s. 413–414.



Jedno z niewielu zachowanych zdjęć pomnika ku czci bohaterów walk o wolność narodu 1830–1920 w Tłumaczu, powstałego według projektu Józefa Malacha, wykonanego w zakładzie Mariana Antoniaka. Kilka lat wcześniej Malach i Antoniak współpracowali przy pomniku Legionisty w Stanisławowie (1927). Fotografia z lat trzydziestych.

Źródło: Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Ogólnopolski Oddział Tłumaczan



Uroczystości państwowe na placu Mickiewicza. Przemawia dyrektor Państwowego Liceum i Gimnazjum w Tłumaczu Ksawery Bułkowski, lata trzydzieste.

Źródło: Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Ogólnopolski Oddział Tłumaczan



Zdjęcie z uroczystości wykonane przy pomniku. Ksiądz Lesław Jeżowski wspominał, że pomnik odgrywał ważną rolę podczas obchodów świąt państwowych. Zbierali się przed nim mieszkańcy Tłumacza i okolicznych miejscowości, którzy brali udział w defiladach. „Na placu w pobliżu pomnika – pisał – przed księgarnią [»]Zorza[«] stała ad hoc zbudowana trybuna [brak na zdjęciu], na którą wchodzili reprezentanci władz państwowych i samorządowych, wojskowi, ks. proboszcz, dyrektorzy szkół itp. Przemówienie wygłaszał ktoś z obecnych na trybunie, czasem zabierał po nim głos ktoś z tłumackich notabli, przemawiali lub wygłaszali okolicznościowe wiersze gimnazjaliści, dzieci szkolne. Wreszcie rozlegał się grany i śpiewany hymn państwowy lub [»]Rota[«] Konopnickiej. Przed stojącymi na trybunie rozpoczynała się defilada oddziałów tworzących pochód. Przechodząc marszowym krokiem przed trybuną, wszyscy przepisowo zwracali swój wzrok do obecnych na niej, a niektórzy czynili to żywiej, wyszukując wśród nich krewnych lub znajomych”<sup>12</sup>. Fotografia z lat trzydziestych.

Źródło: Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Ogólnopolski Oddział Tłumaczan

**Jarosław Krasnodębski**

<sup>12</sup> L. Jeżowski, *Święta państwowe w Tłumaczu*, „Zeszyty Tłumackie” 2001, nr 23, s. 7.

## Bibliografia

### Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego  
Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych

Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschod-  
nich. Ogólnopolski Oddział Tłumaczan  
Fotografie Tłumacza

### Prasa

„Orędownik“ 1930–1931  
„Kurjer Stanisławowski“ 1931

### Opracowania

Hudymowa Maria, *Pionierzy Ziemi Koszalińskiej i ich wspomnienia*, red.  
Z. Banasiak, M. Hudymowa, J. Stolc, Stowarzyszenie Przyjaciół  
Koszalina, Klub Pioniera Miasta Koszalina, Koszalińska Bibliote-  
ka Publiczna, Koszalin 2010.

Jeżowski Lesław, *Święta państwowe w Tłumaczu*, „Zeszyty Tłumac-  
kie” 2001, nr 23.

Krasnodębski Jarosław, *Nie tylko Mickiewicz... Wybrane pomniki i ta-  
blice pamiątkowe Stanisławowa*, Fundacja Wolność i Demokracja,  
Warszawa 2021.

Mierzwa Janusz, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospoli-  
tej*, t. 1, LTW, Łomianki 2018.

Nespiak Danuta, Niewolska Elżbieta, *Rzeczpospolita Tłumacka. Od ru-  
skiej osady do zagłady polskiego miasteczka Tłumacz*, Księgarnia Aka-  
demicka, Kraków 2023.

Nikosiewicz Michał, *Kronika – Calendarium miasta i powiatu tłumackie-  
go (c.d.)*, „Zeszyty Tłumackie” 1998, nr 4.



## **Memorial to the Heroes of the Fight for the Nation's Freedom 1830–1920 in Tlumach (1931)**

### **Keywords**

Tlumach, memorial, Józef Malach, Marian Antoniak, Rudolf Świątkowski, Marian Szankowski, the November Uprising

### **Abstract**

The article relates to the Memorial to the Heroes of the Fight for the Nation's Freedom 1830–1920, built in 1931 in Tlumach. It is an attempt to reconstruct for the first time, on the basis of the press and available studies, the history of the creation of the memorial and the activities undertaken in this regard by the Committee for the Celebration of the 100th Anniversary of the November Uprising. An analysis of its significance in public space has also been made.

## **Denkmal zum Gedenken an die Helden der nationalen Freiheitskämpfe 1830–1920 in Tłumacz (1931)**

### **Schlüsselwörter**

Tłumacz, Denkmal, Józef Malach, Marian Antoniak, Rudolf Świątkowski, Marian Szankowski, Novembraufstand

### **Zusammenfassung**

Der Artikel betrifft das Denkmal zum Gedenken der Helden der nationalen Freiheitskämpfe 1830–1920, das 1931 in Tłumacz errichtet wurde. Es ist ein Versuch, die Geschichte der Errichtung des Denkmals und die diesbezüglichen Handlungen des Komitees zur Feier des hundertsten Jahrestages des Novembraufstands zum ersten Mal anhand der Presse und der verfügbaren Abhandlungen zu rekonstruieren. Es wurde auch eine Analyse ihrer Bedeutung im öffentlichen Raum durchgeführt.

## **Памятник героям борьбы за национальное освобождение 1830–1920 гг. в г. Тлумач (1931 г.)**

### **Ключевые слова**

Тлумач, памятник, Юзеф Малах, Мариан Антоняк, Рудольф Сьвѣнтковский, Мариан Шанковский, Ноябрьское восстание

### **Резюме**

Настоящая статья посвящена памятнику героям борьбы за национальное освобождение 1830–1920 годов, установленному в 1931 году в г. Тлумач. Она представляет собой первую попытку воссоздания, на основе газетных изданий и имеющихся публикаций, историю создания памятника, а также действий, осуществленных Комитетом по организации мероприятий в честь столетней годовщины Ноябрьского восстания в связи с воздвижением памятника. В статье также проводится анализ его значения в общественном пространстве.